

DE GERMANEN EN DE INDO-EUROPEANEN

door Krijgwolf

Inleiding

In de artikelen op onze webstek en de jaarboeken die zijn uitgegeven hebben we het vaak over de Germanen. We zijn echter niet diep ingegaan op wie die Germanen nou eigenlijk waren. Op welke vlakken onderscheiden ze zich van andere volkeren en culturen, of anders gesteld, wat hebben de Germaanse volkeren onderling gemeen en wat zijn hun eventuele overeenkomsten met andere volkeren en culturen.

In het verlengde hiervan staat natuurlijk ook de vraag waar komen de Germanen vandaan en hoe zijn ze hier gekomen. In dit artikel poog ik hier meer duidelijkheid in te scheppen.

Afkortingen en verduidelijkingen

In de tekst gebruik ik af en toe afkortingen, voornamelijk voor de verschillende talen.

AS:	Algemeen Slavisch
Go.:	Gotisch
Gk.:	Grieks
(P)IE:	(Proto-)Indo-Europees
La.:	Latijn
Li. :	Litouws
Lt.:	Lets
OE :	Oud Engels
OF:	Oud Fries
OHD:	Oud Hoog Duits
OI:	Oud IJslands
Oie.:	Oud-Iers
ON:	Oud Noors
OPr.:	Oud-Pruisisch
OR:	Oud Russisch
OS:	Oud Saksisch
PB:	Proto-Baltisch
PG:	Proto-Germaans
Russ.:	Russisch
Skt.:	Sanskriet

Als er een sterretje voor een woord of een stam staat betekent het dat het een gereconstrueerd woord of stam betreft, en dat die verder niet in bronnen (zowel schriftelijk als geografische namen) is terug te vinden. In bijlage A staan tevens enkele termen verklaard die in dit stuk worden gebruikt. Verder heb ik achter enkele Nederlandse archeologische termen de Engelse term gezet ter verduidelijking.

De Germanen

De Germania van Gaius Cornelius Tacitus is tegenwoordig een van de belangrijkste bronnen over de oude Germanen.

De klassieke bronnen

Het interessantst is het natuurlijk om te beginnen met de historische bronnen over de Germanen, die stammen uit een periode waarin de schrijver van deze bronnen nog in contact stond met hen en dus de beste omschrijving van hun zeden zou moeten kunnen geven.

De vroegste periode waaruit nog geschriften zijn overgeleverd die gaan over de volkeren in noordelijk en midden Europa, zijn uit de oude Griekse tijd. Degene waarvan wij weten dat hij de Germanen tegen gekomen is, is de Griekse koopman en ontdekkingsreiziger Pytheas. Deze kwam in zijn reis langs de continentale kust (rond 325 v. Chr.) in contact met de Guionen en Teutonen, twee Germaanse stammen [10:20].

Echter hij en andere Griekse geschiedschrijvers uit die periode maakten geen onderscheid tussen de Kelten, waarmee ze voornamelijk te maken hadden, en de Germanen. De eerste die dit wel deed, was de Grieks-Syrische filosoof Poseidonius in zijn *Hystoriën*. Helaas zijn deze bronnen niet overgeleverd, we weten alleen dat Pytheas en Poseidonius over de noordelijke volkeren schreven omdat ze worden aangehaald door latere geschiedschrijvers, zoals Strabo, Diodorus en Plinius de Oudere.

Een van de eerste, nog overgeleverde, bronnen die spreekt over de Germanen als apart volk is 'De Gallische oorlogen' (*La Bello Gallico*) van Caesar, waarin hij zijn veldtochten in Gallië beschrijft. Caesar schrijft hierin dat de Germanen van de Kelten worden gescheiden door de Rijn, de Germanen leven namelijk (voornamelijk) ten oosten van de Rijn. Jammer genoeg neemt Caesar genoeg met een betrekkelijk oppervlakkige beschrijving van de Germanen. Volgens Caesar zijn het voornamelijk barbaren die van enige luxe zijn verstoken en erg naar binnen gekeerd zijn, ze stellen geen prijs op geïmporteerde goederen (alhoewel bekend is dat de Germanen erg gesteld waren op de fel gekleurde kleding die door de Romeinen gemaakt werd).

Een uitgebreidere lezing geeft een andere Romeinse geschiedschrijver Gaius Cornelius Tacitus die leefde rond het jaar 100 na onze jaartelling. In zijn 'De Origine et situ Germanorum', ook wel beter bekend als 'Germania', beschrijft hij, net zoals Caesar, de Germanen als een volk dat voorbij de Rijn (van uit het oogpunt van een Romein) woont. De naam 'Germanen' zou door de Keltische volkeren, die in direct contact met hun stonden, aan hun zijn gegeven.

Religieus / culturele bronnen

Als men kijkt naar de namen van de belangrijkste goden van de verschillende

Een krijger (links) en een ulfheðinn (wolfhuid drager, rechts). ulfheðnar waren extatische krijgers die in wolfhuiden vochten en zich wijdden aan de doden en krijgsgod Odin.

Germaanse volken, dan ziet men grote overeenkomsten. De modern Nederlandse naam ‘Wodan’, de belangrijkste god in de laatste eeuwen voor de bekering, toont bijvoorbeeld grote overeenkomsten met de namen in het Oud Engels (‘Woden’) en Oud Hoog Duits (‘Wuotan’). In de Noordelijke varianten van de Germaanse taal is de ‘W’ verstompt, wat resulteerde in de Oud Noorse naam Oðinn voor deze god. Taalkundigen hebben uit al deze verschillende namen een gemeenschappelijke Proto-Germaanse stam afgeleid, namelijk *wōd-, wat ‘woeden’ of ‘razen’ betekent [3:79].

Hetzelfde geldt voor de god Donar of Thor (in het OF: Thunar, OE: Thunor). De stam van de naam van deze godheid valt terug te voeren op een gemeenschappelijk Proto-Germaanse woord *þunaraz , wat donderen betekent [30]. Een van de attributen van deze god is dan ook een hamer waar bliksem vanaf schiet wanneer hij hem gebruikt (Mjöllnir in het Oud-IJslands).

De overeenkomst in godennaam bij de verschillende Germaanse volken geldt ook voor de andere goden zoals Tiu of Ziu (OI: Týr, OHD: Tiu/Ziu, OE: Tig) en de door Tacitus beschreven Nerthus die taalkundig gezien verwant is aan de Oud-Noorse Njörðr, welke beide zijn terug te leiden tot het Proto-Germaanse *Nerthuz.

Als men de namen van de belangrijkste goden bij de Germanen vergelijkt met die van de hun omringende volkeren, ziet men direct het verschil. Zo zijn de belangrijkste goden bij de oostelijke buurvolkeren, de Balten en de Slaven, Perunŭ (Proto-Slavisch) of *Perkūnas (Proto-Baltisch) en het Oud-Russische Stribog of *Deiwas (PB) [2:699] die, alhoewel ze verschillende namen hebben, toch sterk overeenkomen qua functie. Ten zuiden van de Germanen zaten de Kelten, Romeinen en ook Grieken (alhoewel niet direct als buurvolk). De belangrijkste goden in deze gebieden komen qua naamgeving vaak niet overeen met de goden bekend bij de Germanen.

Ook de namen van bepaalde plekken vertonen veel overeenkomst in de gebieden die worden of werden bewoond door Germaanse stammen. Zo heb je in Friesland ‘Franeker’, in Zweden ‘Frösacker’ en als Noorse equivalent ‘Frøisaaker’ [W1]. Allen

betekenen ze ‘de akker van Fro’. ‘Fro’ kan of ‘landheer’ betekenen, of kan verwijzen naar ‘Freyr’ de god van de noordelijke Germanen. In het laatste geval kan de plaatsnaam duiden op een voormalige cultusplek. Ook de namen van de goden Wodan en Ullr komen veelvuldig voor in plaatsnamen in voornamelijk de noord Germaanse gebieden, maar ook bij de door Zuid-Germanen bewoonde gebieden [5:85].

Gezien het bovenstaande kan men concluderen dat men in het gehele Germaanse gebied dezelfde goden kende met de zelfde functie, alhoewel er wel kleine taalkundige verschuivingen zijn geweest. De Germaanse goden verschilden qua naam en doorgaans ook qua functie met die van de buurvolkere.

Taalkundige bronnen

Ook taalkundig gezien zijn er overeenkomsten tussen de verschillende Germaanse volkeren te vinden, die er niet zijn met hun buurvolkere. Zo onderscheiden zich de Germaanse talen van hun buurtalen op de volgende punten:

De vervoegingen van de werkwoorden kennen maar twee simpele tijdsvormen, de verleden tijd en de tegenwoordige tijd.

Het bestaan van zwakke en sterke werkwoorden.

De verleden tijd van de zwakke werkwoorden wordt gevormd door een d- of t-klank toe te voegen (genoteerd als respectievelijk /d/ en /t/).

Het voorkomen van sterke en zwakke verbuigingen van zelfstandige én bijvoeglijke naamwoorden. In de moderne Germaanse talen zijn deze veelal verdwenen, maar in het Oud Engels was de uitgang van het bijvoeglijke naamwoord afhankelijk van het gebruik in de zin.

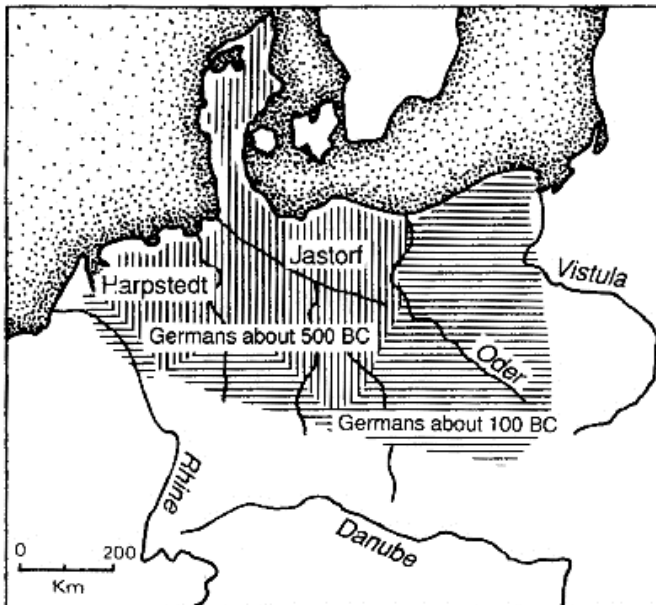
De klemtoon van de van oorsprong Germaanse woorden ligt op de stam van het woord, welke meestal de eerste lettergreep is.

Naast deze grammaticale overeenkomsten zijn ook nog fonetische overeenkomsten tussen de Germaanse talen, die systematisch anders zijn bij de omringende buurtalen. Zo is OHD Frō (heer, voornaamste man) verwant aan het Latijnse voorzetsel pro- (voor). Dit geldt ook voor het Engelse father (evenals ON faðir, Go. fadar en OHD fater), dat in het Latijn pater, Grieks patér en in Oud-Iers athir (de p is hier weggevallen). Bij de Germaanse talen is de /p/ uit de buurtalen verschoven naar een /f/. Deze verschuiving, samen met de verschuivingen van andere medeklinkers, staat bekend als ‘de wet van Grimm’ of 1ste Germaanse klankverschuiving. In het hoofdstuk over de Indo-Europese wortels van de Germanen wordt hier dieper op ingegaan. De 1ste Germaanse klankverschuiving wordt traditioneel gezien als het punt waarop de Germaanse dialecten een aparte taalgroep werden.

Voor de rest worden de Germaanse talen ook gekenmerkt door een relatief sterke accentuering, die ook sterkt tot uiting komt in de stafrijm van bijvoorbeeld de Edda’s of de uitspraak van het hedendaags Zweeds. [6:14]

Archeologie

In het verleden heeft men geprobeerd bepaalde groepen archeologische vondsten, voornamelijk aardewerkstijlen, te associëren met het op het toneel verschijnen van nieuwe volkeren. Vooral in de voordagen van de 2e Wereld Oorlog werd dit soms tot extremen doorgevoerd. Tegenwoordig is men hier wat voorzichtiger mee (zie ook [2]) omdat onderzoek sindsdien heeft aangetoond, dat een verandering van aardewerkstijl vaak op andere manieren geschied dan het op het toneel verschijnen van een nieuw volk.

De Harpstedt-, Jastorf- en Gezietsurnencultuur (ten oosten van de Jastorfcultuur) zijn de drie culturen waaruit de latere Germanen zijn voortgekomen.

Dit zijn punten waarop gelet moet worden wil men archeologisch materiaal gebruiken om de herkomst van de Germanen te duiden.

De archeologische culturen, de Jastorf-, Gezietsurnen- en Harpstedtcultuur in noord(-west) Duitsland en Denemarken, dateren van rond 600 v.o.j. Er is wetenschappelijke consensus dat dit de drie eerste culturen zijn waar de latere Germaanse stammen, zoals beschreven door de klassieke geschiedschrijvers, van afstammen [10:16]. De Germanen verder in de tijd terug voeren wordt een probleem en hangt af van welk oorsprongsmodel je wilt gebruiken.

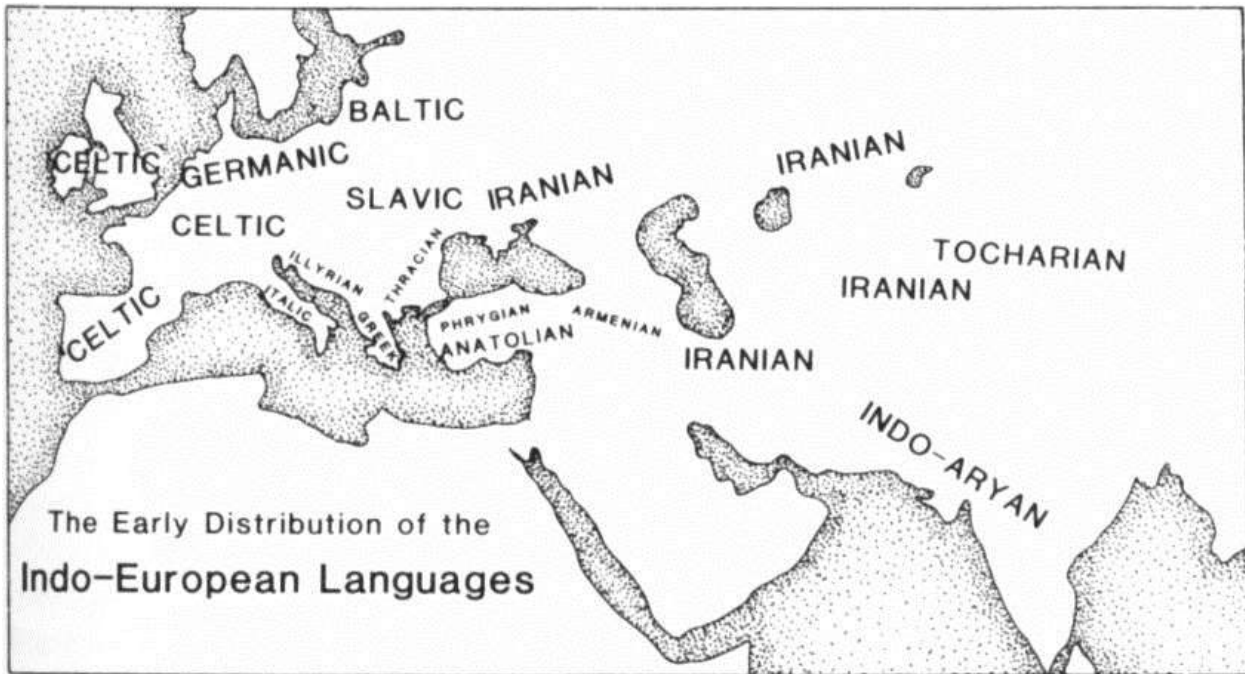
Volgens Colin Renfrew [7,8] vallen de

Germanen terug te voeren tot de eerste boeren die Europa binnenkwamen, welke meestal worden geassocieerd met de zogenaamde Lijnbekercultuur of Bandkeramiekcultuur in deze streken, genoemd naar hun lineaire vormen op hun aardewerk. Volgens Alinei [6] en andere aanhangers van de zogenaamde Paleolithische Continuïteits Theorie zijn de inwoners van deze streken (net als geheel Europa) zelf terug te voeren tot de eerste bewoners van deze streken en zijn de voorlopers van de Germanen hier altijd al geweest!

De Germanen en hun Indo-Europese wortels

Inleiding

In de bovenstaande paragrafen heb ik al een beetje laten doorschemeren dat, alhoewel het Germaans en de Germanen een aparte groep beschouwd kunnen worden, de verschillen met de omringende culturen toch zo systematisch zijn dat er meer achter zit. Het Germaans en de Germaanse cultuur kan gezien worden als aparte groep binnen een grotere groep, die het Indo-Europees wordt genoemd, naar de geografische ligging van de groep.(zie onderstaand plaatje)

De verspreiding van de Indo-Europese talen.

Aan het begin van de Renaissance vielen de Leidse hoogleraar Marcus Zuerius van Boxhorn deze systematische verschillen al op. Hij vergeleek de Europese talen onderling en met het Indisch en het Iraans (of destijds het Perzisch). Door de vele overeenkomsten tussen deze talen kwam hij tot de conclusie dat deze talen verwant moesten zijn en dus een gemeenschappelijke oorsprong moesten hebben.

Tabel 1 geeft een overzicht van bijvoorbeeld de telwoorden in deze verschillende talen. Zoals je ziet zijn er grote overeenkomsten, vooral de overeenkomsten bij de telwoorden voor twee, drie en acht zijn frappant!

	Iers	Grieks	Latijn	Zweeds	Oud-Engels	Russisch	Bengali	Iraans
1	Aon	Hen	Unus	En	An	Odin	Ek	Yak
2	Do	Duo	Duo	Två	Twa	Dva	Dvi	Do
3	Tri	Treis	Tres	Tre	Thrie	Tri	Tri	Se
4	Ceathair	Tettares	Quattuor	Fyra	Feowre	Chetyre	Car	Cahar
5	Cuig	Pente	Quinque	Fem	Fif	Pyat	Pac	Panj
6	Se	Hex	Sex	Sex	Siex	Shesht	Chay	Shesh
7	Seacht	Hepta	Septem	Sju	Seofan	Sem	Sat	Haft
8	Ocht	Okto	Octo	Åtta	Eahta	Vosem	At	Hasht
9	Naoi	Ennea	Novem	Nio	Nigon	Devyat	Nay	No
10	Deich	Deka	Decem	Tio	Tien	Desyat	Das	Dah
100	Céad	Hekaton	Centum	Hundra	Hund	Sto	Sa	Sad

Tabel 1: De telwoorden in verschillende Indo-Europese talen

Twee eeuwen later, in de 19e eeuw, was het idee van een grote Indo-Europese taalfamilie reeds stevig vastgesteld en begon men terug te werken door de verschillende IE talen om een gemeenschappelijke IE woordenschat vast te stellen. Een van de belangrijkste werken op dit gebied is dat van de Duitse taalkundige August Schleicher. Hij was een van de eerste die aan de hand van de woorden uit de verschillende IE talen oudere vormen en grammaticale regels reconstrueerde.

Ontstaan van het Proto-Germaans

Zoals eerder opgemerkt hebben de Germaanse talen enkele systematische afwijkingen ten opzichte van hun omringende taalfamilies. Als je bijvoorbeeld het woord voor 'vader' in Germaanse talen vergelijkt met de omringende talen, zie je dat in de Germaanse talen het woord begint met een f- of v-klank, waar het bij de andere talen met een p-klank begint (OI faðir, OE faeder, Go. fadar, Lat. pater, Gk. pater). Je ziet dit ook terug bij andere woorden die met een /p/ beginnen in de ons omringende talen, bv. voet (Go. fatus, En. foot, OI fotr, Lat. pes, Gk. podos) en vis (Go. fisk, OI fiskr, OHG fisk, Lat. piscis). Met ziet dit ook bij andere klanken, namelijk het oude woord voor een god in de Germaanse talen begint met een 't' (OI tívar, OE Tīg, ON oorlogsgod Týr, OHD Tiu\Ziu) waar het in het Skt. devá-, La. Deus en Gr. Diós (en de oppergod Zeús) is [2,3]. Deze verschillen waren zo systematisch dat Jacob Grimm, broer van Wilhelm Grimm (van de sprookjes), een wet voorstelde die het ontstaan van het Proto-Germaanse stoppensysteem¹ uit het algemeen Indo-Europese stoppensysteem beschreef die bekend staat als de eerste Germaanse klankverschuiving of de 1e wet van Grimm. De onderstaande tabel geeft deze klankverschuiving weer:

(Proto-)Indo-Europees				Proto-Germaans		
(b)	bh	p		p	b	f
d	dh	t	→	t	d	θ
g	gh	k		k	g	x
gw	gw	kw				

Tabel 2: De 1e Germaanse klankverschuiving volgens Grimm. De θ geeft de klank weer zoals de 'th' in het Engelse 'the' en de x de klank weer zoals ch in het Engelse 'chaos'. De b staat tussen haakjes omdat die heel moeilijk kan worden gereconstrueerd in het (Proto-)Indo-Europees.[2:5]

De eerste serie (eerste kolom) in het IE stoppensysteem wordt gekenmerkt door stemhebbende klanken, de tweede serie door geaspireerde klanken en de laatste stemloze klanken. Bij de 1e klankverschuiving worden stemhebbende klanken stemloos, verliezen aspiranten hun aspirante karakter en worden stemloze klanken geaspireerd. Het is voorgesteld door sommige geleerden dat de klankverschuiving is ontstaan door aanpassing van de Indo-Europees sprekende immigranten aan de inheemse taal en vice versa, hierbij moet men bijvoorbeeld denken aan het verschil in

¹ Een stop in de taalkunde is een klank die wordt voortgebracht door het afsluiten van de luchtweg.

uitspraak tussen een Engelsman, Fransman, Indiër of Chinees die Engels spreekt. [4:156]

De theorie van klankverschuivingen van Grimm is de traditionele visie op het ontstaan van onder andere het Proto-Germaans. Sinds de jaren 70 is er ook een ander model voor de reconstructie van het PIE stoppensysteem. Dit model gaat er vanuit dat de eerste serie glottisch moet zijn. In dit model ziet het stoppensysteem er als volgt uit:

(Proto-)Indo-Europees				Proto-Germaans		
(p')	bh	ph		(p)	b	f
t'	dh	th	→	t	d	θ
k'	Gh	Kh		k	g	h
				kw	gw	hw

Tabel 3: Het glottische model van het Proto-Indo-Europees [2:12 ev].

Het voordeel van dit systeem is dat er een veel kleinere klankverschuiving nodig is, de eerste serie verliest zijn glottische karakter, de 2e serie zijn aspiratie en in de 3e serie wordt het aspireerde karakter juist sterker. Een ander voordeel is dat in het Proto-Indo-Europees de *b niet of heel moeilijk te reconstrueren valt. In dit systeem bestaat dit probleem niet, omdat deze geen *b klank heeft. De Proto-Indo-Europese p' valt ook lastig te reconstrueren, maar dit kan verklaard worden omdat de p' psychologisch en fysiologisch gezien, moeilijk(er) valt uit te spreken, door o.a. beperking in het fysieke spraakapparaat van de mens. [2:11]

Indo-Europese mythologie

Alhoewel ik in het vorige hoofdstuk de nadruk heb gelegd op de verschillen van de Germaanse cultuur en taal, zijn er ook duidelijke overeenkomsten tussen alle IE culturen en dus ook hun mythologie.

De Hemelgod

Een van de belangrijkste goden bij de Indo-Europeanen was de Hemelgod, die bij bijna elk IE volk valt terug te vinden in de mythologie dan wel naamgeving van bepaalde goden. Zo is de oppergod bij de Romeinen Iupiter (Iu-Piter) verwant aan Skt. Dyáus pitá, Gk. Zeû páter welke ook beter bekend staat als de oppergod Zeus. [2,4] De Germanen hebben ook een equivalent, namelijk in het ON Týr en OHD Tiu/Ziu. Beide vallen terug te leiden tot een PG godheid, *Tiwaz. De uitzondering op deze toch consistente naamgeving is de Slavische god Stribog, alhoewel die wel qua functie sterk overeenkomt met de boven genoemde goden.

De namen van al deze goden kunnen worden teruggelid tot een gemeenschappelijk PIE god, namelijk *t'yeu(s)-phHther. Waar de H een zogenaamde laryngaal die de functie van de klinker 'a' kan dragen. [2:692] De naam van deze PIE godheid bestaat zoals je ziet uit twee delen, namelijk *t'yeu(s) en *phHther. Het laatste deel is makkelijk te herkennen in het La. 'pater'. Als je in tabel 3 kijkt vindt dit in de

Germaanse talen zijn equivalenten in onder andere Go. 'fadar', OE 'faeder' en OHD

Tiu (of ON Tyr) de Germaanse hemelgod. Om de godenlijke orde te handhaven heeft hij zijn arm gelegd in de bek van de wolf Fenrir, de wolf die bij de Ragnarok de zon verorbert, die hem afbeet zodra hij merkte dat de goden hem belazerd hadden.

'fater'. Het eerste gedeelte betekent god en is verwant aan het PIE woord voor schijnen *t'ei. Hiermee werd waarschijnlijk de Zonnegod of de Hemelgod bedoeld. [2:692,4:129]

Volgens sommige wetenschappers moet het *phHther (vader) in de naam waarschijnlijk niet te letterlijk als stamvader worden opgevat, maar eerder als het hoofd van de goden, zoals je bij de Romeinen de pater familias had wat het hoofd van het gezin was [4:129].

Uit de hier bovengenoemde beschrijving van de naam "God Vader" blijkt dat de Hemelgod de belangrijkste god (d.w.z. oppergod) uit het pantheon zou moeten zijn, echter uit de Germaanse saga's blijkt dat de Germaanse hemelgod Tiw een ondergeschikte rol speelde t.o.v. Wodan en Donar. Onderzoekers hebben daarom voorgesteld dat Wodan op een gegeven moment de Hemelgod heeft verdrongen. Dit zou volgens sommigen rond de tijd dat de Germanen in contact kwamen met de Romeinen zijn gebeurd. Volgens sociologen is de kosmos namelijk voor een groot deel een weerspiegeling van de onderlinge banden en machtsverhoudingen in de samenleving. Het contact met de Romeinen luidde een periode met vaak bittere strijd in die niet altijd even eerlijk verliep. Waar de betrouwbare god Tiw (god van de gerechtigheid) vroeger als hoogste god werd beschouwd, paste de minder betrouwbare Wodan beter bij zo'n onrustige periode.

Volgens Tacitus aanbaden de Semnonen de regnator omnium deus, 'de god die alles regeert', welke best Tiw zou kunnen zijn. Wodan vertaalt Tacitus namelijk als Mercurius. Ook Caesar beschrijft een god die Sol (zon) heet, wat dus ook zou kunnen

duiden dat bij sommige Germaanse stammen de Hemelgod Tiw rond het jaar nul nog wel in hoog aanzien stond, alhoewel er te weinig informatie is om hierover een sluitend antwoord te geven. [5:116]

De Dondergod

De Germaanse Dondergod Donar, of Thor zoals hij in het noorden heet, heeft ook equivalenten in de andere Indo-Europese godenhuizen, alhoewel niet onder een gelijkende naam. Bij de Hindoes heet deze god Parjanya, welke bij de Balten Perkunas (Li. Perkúnas, Le. Pèrkuns) heet en bij de Slaven Perun [2,4]. Zoals je ziet is hier de Germaanse naam 'Donar' voor deze god een beetje vreemde eend in de bijt. Zijn moeder Jörd geeft echter wel een aanknopingspunt. Zij gaat namelijk ook door onder de naam Fjörgynn in het Hárbarðsljóð [11] en zoals we weten is bij de Germanen de geaspireerde p, /ph/, verandert in een f, waardoor het dus voor de klankverandering iets van 'Pjerkun' (de ø zit qua klank tussen de 'u' en 'e' in de y tussen 'u' en 'i') zou geweest zijn. De gereconstrueerde PIE vorm hiervan is *pher(kho)u-no-. [2:694].

Als men kijkt naar de naam van één van de attributen, namelijk de knots of hamer, van de Baltische Dondergod en Germaanse Dondergod, ziet men ook een opvallende overeenkomst. Bij de Letten heet deze Milna en in het Oud-IJslands is dit Mjollnir, wat beide 'moller' of 'vermorzelaar' betekent. Deze woorden zijn ook verwant aan het OPr. mealde, Russ. molnija en Wels melltt, die allemaal 'bliksem' betekenen [2:369]. Als men dit vergelijkt met het woord voor hamer in het Latijn (malleus) en AS (mlatu) die ook hier aan verwant zijn [2:619] zou dit kunnen wijzen op een algemeen Indo-Europees idee, of in ieder geval in Europese IE dialecten, dat de bliksem wordt gemaakt door de hamer van de Dondergod.

Naast dat de Dondergod geassocieerd werd met de elementen onweer en bliksem zijn er ook aanwijzingen dat hij vaak geassocieerd werd met de eik. Zo leefde de Baltische Perkuno in een eik en volgens Maximus Tyrius was de belangrijkste god bij de Kelten de Dondergod, die hij gelijkstelde met Zeus, en werd die bij hen afgebeeld als een grote eik. Er zijn ook aanwijzingen dat de eik met Donar (de Dondergod) werd geassocieerd, Bonifatius zou namelijk de heilige eik van Jupiter hebben omgehakt bij Geismar. Jupiter, tevens Dondergod bij de Romeinen, staat bekend als de Romeinse interpretatie van Donar. [19] Daarnaast is er nog taalkundige aanleiding om er van uit te gaan dat de Dondergod geassocieerd werd met de eik, de PIE term voor eik, *pherkhou, is namelijk verwant met gereconstrueerde term voor de Dondergod [2:527].

Afbeeldingen van de Donergoden bij de Germanen (Donar, links boven), Balten (Perkunas, rechtsboven) en de Slaven (Perun, linksonder). Donar en Perkunas hebben beide een werktuig in handen waarmee ze de bliksem maken (Mjöllnir bij Donar en Milna wordt vastgehouden door Perkunas). Perun schiet met bliksem op deze afbeelding.

Functionele driedeling van pantheon en samenleving

Een andere karakteristieke eigenschap van de IE samenleving is de driedeling van de sociale structuur, die ook weer zijn afspiegeling vond in de godenwereld. Het vrije volk was onderverdeeld in drie klassen (zie ook [2:689,4:131,12]):

De eerste klasse had een soevereine functie die zowel het seculaire als sacrale leiderschap bevatte. De bevolkingsgroep die tot deze klasse behoren zijn de priesters, die naast hun magisch-religieuze functie ook een rechtsfunctie hadden

De tweede klasse had een militaire taak die tot doel had de samenleving te beschermen en tevens (offensief) oorlog te voeren. De bevolkingsgroep die tot deze klasse behoorde was de krijgerbond.

De derde klasse omvat de bevolkingsgroep die moet zorgen voor vruchtbaarheid en welvaart van het volk in al zijn facetten. De bevolkingsgroepen die tot deze klasse behoorden zijn onder andere de boeren en herders.

De eerste klasse wordt vaak geassocieerd met goden die een magisch-religieuze functie (bijvoorbeeld Wodan) of een rechtsfunctie (Tiu) hebben. De tweede klasse wordt vaak met krijgsgoden of goden die kracht uitstralen geassocieerd (bv. Donar bij de Germanen) en de laatste klasse met vruchtbaarheidsgoden zoals Freyr of Njörd [2,4,5].

De mythische personages in deze laatste klasse komen vaak voor als tweelingen die een band hebben met paarden, zoals bijvoorbeeld de Hindoestaanse Asvins (ruiters),

Kastor en Polydeukès bij de Grieken en bij de Germanen de stamvaders van de Saksen, Hengist en Horsa, en het paardenpaar Árvakr en Alsviðr.

Dat de Asvins in de Hindoestaanse mythologie en het paardenpaar Árvakr en Alsviðr ook een vruchtbaarheidsfunctie hebben moge duidelijk zijn uit het feit dat ze beide de zon langs de hemel trekken. [13]

Herkomst van de Indo-Europese volkeren

Dat de IE volkeren over zo'n groot gebied een tamelijk uniforme taal en cultuur hebben gehad, deed vermoeden dat ze een gezamenlijke oorsprong gehad moesten hebben. Een van de vragen die dan meteen opkomt is hoe die Germaanse cultuur hier is gekomen en waar die vandaan kwam. Tegenwoordig zijn er drie verschillende hypothesen over de oorsprong en herkomst van de Germaanse cultuur. Eentje die er vanuit gaat dat de verspreiding van IE volkeren begon zo rond 3500 v.o.j. na de overgang naar het neolithicum (late steentijd). Indo-Europeanen waren een binnenvallend volk, deze theorie wordt voornamelijk aangehangen door taalkundigen. In 1986 stelde de archeoloog Colin Renfrew [8,9] een alternatieve hypothese voor, namelijk dat de verspreiding van de Indo-Europeanen samenhangt met de komst van de eerste boeren. Ook in dit model zijn de IE volkeren allochtoon t.o.v. de inheemse bevolking. Sinds het begin van de jaren 90 van de vorige eeuw is er ook nog een andere hypothese, namelijk dat de IE inheems zijn en dat er sinds het paleolithicum (vroegste steentijd) een continuïteit bestaat van bewoning van de gebieden die door de traditionele IE volkeren wordt bewoont, d.w.z. Europa, het noordelijk gedeelte van het Midden-Oosten en grote delen van Azië[7]. Hieronder zullen deze hypothesen verder worden uitgediept.

De traditionele visie

De vraag over de afkomst van Indo-Europeanen is eigenlijk tweeledig. De eerste vraag is waar komen ze vandaan en de tweede wanneer hebben ze zich verspreid over de gebieden waar ze nu zitten. Beide vragen kunnen op verschillende manieren worden beantwoord. De taalkundigen hebben geprobeerd het herkomstgebied van IE aan de hand van de woordenschat die de IE talen gemeen hebben te achterhalen. Om een reconstructie te accepteren als een PIE woord, wordt over het algemeen de voorwaarde gebruikt dat het gereconstrueerde woord zowel in één of meerdere talen van de Europese tak als die van de Aziatische tak terug te vinden moet zijn. Van hun woordenschat uitgaande leefden de Proto-Indo-Europeanen in een steppe-achtige omgeving die redelijk bebost was en waar het in bepaalde seizoenen koud was (de IE termen voor winter vallen goed te reconstrueren en daarnaast kenden ze ook woorden voor sneeuw en ijs), een al te zuidelijke of woestijnachtig herkomstgebied lijkt dus onwaarschijnlijk. [4:114]

Ook heeft men gekeken naar waar de zogenaamde substraattalen de kleinste invloed hebben gehad op de binnenkomende IE taal. Het idee hierachter is dat in het gebied

waar de invloed van de substraattaal² het kleinst is, men het dichtst bij het Indo-Europese oorsprongsgebied woonde. Het verschil met de oorspronkelijke IE taal en de taal van de inheemse bevolking zou hier het kleinst geweest zijn. Een mogelijke maat hiervoor is het aantal archaïsmen (eigenschappen van de taal die teruggaan op het Pre-Indo-Europees) die een bepaalde IE taal nog bezit of bezat. Het gebied dat dan in aanmerking komt als herkomstgebied van de Indo-Europeanen strekt ruwweg van Centraal-Europa tot Kaspische zee [4:157].

De verspreiding van de Indo-Europeanen volgens de traditionele theorie.

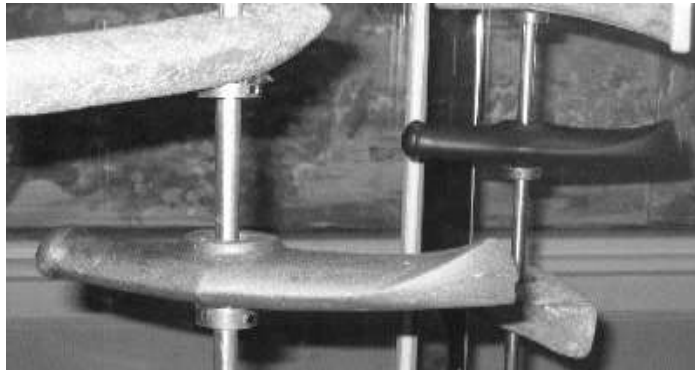
De cultuurgroep die als de Kurgan cultuur wordt aangeduid verspreid zich vanaf 4000 v.o.j. over Europa en Azië, waarna ze grote delen van deze twee continenten Indo-Europeaniseren. Het herkomstgebied van deze Proto-Indo-Europeanen ligt ten noord-westen van de Kaspische Zee.

Om nog nauwkeuriger het gebied te begrenzen, wordt er naar archeologisch bewijs gekeken. De cultuur die dan in aanmerking komt is, volgens de Indo-Europeanisten, de zogenaamde Kurgan cultuur, genoemd naar de grafheuvels die ze opwierpen ('kurgan' is grafheuvel in het Russisch). Deze cultuur leefde zo'n 6000 jaar geleden ten noorden van de Kaspische zee. In de periode van 4000 v.o.j. tot 2500 v.o.j. zouden ze de Balkan binnendringen en vanuit daar de rest van Europa in verschillende golven ver-Indo-Europeaniseren. Rond deze tijd blijken ook op de Balkan de zogenaamde heuvelnederzettingen uit de voorgaande periode verlaten te worden, en de bewoners verder naar het westen gedreven te worden, afgaand op hun karakteristieke aardewerk.[4:183]

Volgens de archeologe Marija Gimbutas valt de periode van de invasie van de IE samen met het verschijnen van de Touwbeker ('corded ware') archeologische horizont, en dienen de IE dan ook met deze cultuur in verband gebracht te worden. Karakteristieke eigenschappen van deze cultuur is het opwerpen van grafheuvels waarin de doden begraven werden samen met hun grafgiften. Deze grafgiften bestonden bij de mannen vaak uit aardewerk, pijlpunten en de zogenaamde strijdbijl.

² De substraattaal is de taal die door de pre-IE bevolking van het gebied werd gesproken

Deze laatste heeft een zeer opvallende vorm, en was hoogst waarschijnlijk een status symbool. De cultuur komt hiervoor in aanmerking omdat het een pastorale samenleving was, een samenleving tussen het nomadisch rondtrekken en het vaste verblijven van boeren in, wat overeenkomt met het gereconstrueerde lexicon en cultuur van de Proto-Indo-Europeanen.

De strijdbijl met de opvallende bootvorm. De strijdbijl wordt vaak gevonden in de graven van de Touwbekercultuur en heeft waarschijnlijk gediend als statussymbool.

Neolithische verspreiding van landbouw

In 1986 werd het boek *Archeology & Language* [8] uitgebracht van de vooraanstaande Britse archeoloog Colin Renfrew. Hierin stelt hij dat de verspreiding van de IE volkeren niet, zoals in de traditionele visie tijdens het eneolithicum (ook wel bekend als de kopertijd) plaats vond, maar bij de overgang van het mesolithicum (midden steentijd) naar het neolithicum (late steentijd). De verspreiding van de IE volkeren ging volgens hem tegelijk met de komst van de eerste boeren in Europa.

De reden dat Colin Renfrew er van uitgaat dat de Indo-Europeanisatie van Europa niet samenvalt met de verspreiding van de Touwbekercultuur, is dat men tegenwoordig in de archeologie het verschijnen van een nieuwe aardewerk stijl niet meer direct wordt gekoppeld aan migraties van bevolkingsgroepen. Tegenwoordig wordt in archeologische kringen eerder gedacht aan processen zoals de wisselwerking van verschillende gemeenschappen met elkaar, waardoor er nieuwe stijlen van o.a. aardewerk ontstaan. Dat wordt in de Engelstalige literatuur ook wel 'peer polity interaction' genoemd.

Daarnaast is de Touwbekercultuur een midden- en noord Europees fenomeen, in Griekenland zijn er maar heel weinig gevonden en in Italië is die geheel afwezig. Voor de Indo-Europeanisering van Zuid-Europa moet dus een ander fenomeen gevonden worden volgens Colin Renfrew. Tevens zou om de zelfde redenen een later tijdstip van Indo-Europeanisering van Europa ook niet kunnen.

De oplossing die Renfrew voordraagt is dat de Indo-Europeanisering van Europa gelijktijdig heeft plaats gevonden met de verspreiding van landbouw in Europa. De eerste boeren waren volgens hem een Indo-Europees sprekend volk en hebben Europa ge-Indo-Europeaniseerd. Door de overgang van jagen en verzamelen naar het bedrijven van landbouw zou eenzelfde hoeveelheid land tot 50x meer mensen kunnen

onderhouden. Het effect van een grote concentratie mensen op de “grens” tussen boeren aan de ene kant jagers en verzamelaars aan de andere kant, is dat de boeren zichzelf verder zullen verspreiden richting de jagers en verzamelaars. Dit gebeurt zelfs in het geval dat men zich in een willekeurige richting zal bewegen, om bijvoorbeeld nieuwe landbouwgrond te zoeken. Het proces dat achter de verspreiding van de boeren zit, is hetzelfde als bij de diffusie van een gas van een hoge naar een lage concentratie, daarom wordt er ook wel gesproken van de "diffusie van landbouw".

De verspreiding van de eerste boeren. De eerste boerengemeenschappen staken vanaf ±6500 v.o.j. over van zuid Anatolië naar Griekenland en verspreidden zich vanaf daar over de Balkan en later noord-west Europa. Volgens Colin Renfrew hebben zij gezorgd voor de Indo-Europeanisatie van Europa.

Om het tijdstip en de plek vast te stellen waar dit gebeurde, moet men naar de gegevens kijken die de archeologie ons biedt. Men gaat ervan uit dat de eerste boeren uit Anatolië kwamen en zich via Kreta en Griekenland verder hebben verspreid over de rest van Europa. De archeologische stijl waarmee men de eerste boeren associeert is de zogenaamde (lijn)bandkeramiek ('linear pottery' of LBK naar het Duitse 'Linearbandkeramik') en verspreidt zich zo vanaf 6500 v.o.j. vanuit Griekenland. De eerste boeren in deze omgeving treft men aan zo'n rond 5300 v.o.j. [14].

De grote verschillen met de traditionele visie zijn het tijdstip, de Indo-Europeanisatie van Europa begint zo'n 2500 jaar eerder, de plek van waaruit de verspreiding plaats vindt, het oorsprongsgebied bevindt zich in Anatolië, en dat de boeren zich verspreiden door Europa zonder dat er gesproken kan worden van een moedwillige invasie, het is voornamelijk een vreedzame verspreiding.

Paleolithische continuïteits theorie (PCT)

Sinds de jaren 90 is er een groep wetenschappers die er van uit gaat dat er geen grote verhuizingen van volkeren zijn geweest sinds het paleolithicum (oude steentijd, meer

als 10.000 jaar geleden). Volgens hen zijn de Indo-Europeanen altijd al de oorspronkelijk inwoners van dit gebied geweest en dateert de Indo-Europese taal al van ver voor de verspreiding van de landbouw in Europa.

Alinei[7], een van de voorstanders van de PCT, onderbouwt dit met het feit dat het woord voor zaken gerelateerd aan bijvoorbeeld 'sterven', een concept dat al bij de paleolithische bevolking bekend was, wel een algemeen IE stam kent (IE *mer-), maar dat voor een deel van de woorden die pas sinds het mesolithicum bekend zijn, zoals 'begraven', 'teer' en 'beer', voor de verschillende IE talen geen algemeen IE stam gereconstrueerd kan worden, wat zou moeten betekenen dat de IE talen zich voor het mesolithicum hebben gedifferentieerd.

Tevens volgt Alinei de onderzoeker Colin Renfrew dat tegenwoordig in archeologische kringen het verschijnen van nieuwe aardewerkstijlen niet meer wordt gecorreleerd aan het verschijnen van nieuwe volken, maar eerder een product zijn van interne, vaak ook socio-economische, processen. Hierdoor is er dus geen hard archeologisch bewijs voor het verschijnen van de Indo-Europeanen in Europa tijdens het neolithicum

Als laatste komt hij met genetisch bewijs. Recent genetisch onderzoek van mitochondriaal DNA (mtDNA) heeft namelijk aangetoond dat voor het grootste gedeelte van de Europese bevolking (zo'n 80 procent) de differentiatie zich in het paleolithicum plaatsvond en dat de neolithische gedeelte maar zo'n 20 % in neemt [27]. Hierbij moet wel gezegd worden dat dit soort onderzoek pas recent wordt gedaan en het nog in de kinderschoenen staat.

Aan deze laatste theorie zitten nog al wat haken en ogen, en wordt door de meeste Indo-Europeanisten niet als een aannemelijke verklaring beschouwd. Een van de belangrijkste redenen hiervoor is dat het gereconstrueerde PIE lexicon duidelijk duidt op een (laat) neolithische samenleving. [4] Zo kunnen onder anderen de woorden voor melk (PIE), juk (PIE *yuk'om [2:625]), ploegen (PIE *Har), oven (PIE *ghoer [2:613]) en kar/wagen en de daar aan gerelateerde onderdelen (PIE *khol 'wiel' of 'wagen', PIE *Hakhs 'as' en PIE *His- 'paal' op een kar/wagen [2:624]) worden gereconstrueerd voor zowel Europese IE dialecten als Aziatische IE dialecten. Daarnaast kunnen ook woorden uit het laat mesolithicum tot vroeg neolithicum gereconstrueerd worden, zoals de termen voor nederzetting (PIE *we/oikh [2:646]) en zaaïen (PIE *seH(i) [2:594]), deze stammen uit het laat mesolithicum tot vroeg neolithicum omdat men pas sinds deze periode men in nederzetting ging wonen en een primitieve vorm van tuinbouw ging bedrijven [23,24].

Een van de opvallende eigenschappen van de Indo-Europese samenleving de sociale stratificatie van de samenleving, waarbij de verschillende IE volkeren een voor de goden die bij de eerste functie horen, en in mindere mate ook bij de tweede functie, van één en dezelfde godheid afleidbaar is (eerste functie *t'yeu(s)-phHther en tweede functie *pher(kho)u-no-). Als men kijkt wanneer deze gelaagde samenleving

ontstond, zie je dat de meeste wetenschappers er van uit gaan deze sociale gelaagdheid pas na de introductie van landbouw is ontstaan, omdat er toen pas genoeg geproduceerd werd om substantiële verschillen in rijkdom tussen verschillende groepen te krijgen. De jager-verzamelaarsamenleving was in tegenstelling tot de boerensamenleving voornamelijk een egalitaire samenleving in Europa tijdens het paleolithicum en het grootste gedeelte van het mesolithicum. De kuststroken zijn daarvan misschien uitgezonderd [32].

Als je al deze argumenten samen neemt, en het feit dat de meeste taalkundigen tegenwoordig niet geloven dat er van een gemeenschappelijke taal in het paleolithicum er heden ten dage nog herkenbare gelijknissen te vinden zouden zijn, is het in mijn ogen onwaarschijnlijk dat de IE volkeren zich al tijdens het paleolithicum hebben verspreid.

Om verder in te gaan op het traditionele model en het model van Colin Renfrew is het interessant om te kijken wat er gebeurde tijdens de overgang van het mesolithicum naar het neolithicum en rond de verschijning van de van de Touwbekercultuur in Europa.

De overgang naar het neolithicum

Tijdens het mesolithicum werd het levensonderhoud bijna uitsluitend verzorgd door vissen, het jagen op wild en het verzamelen van plantaardige voedselbronnen. Daarom worden deze groepen ook wel onder de noemer jager-verzamelaars gevat. Deze groepen hadden geen vaste woonplaats, ze trokken vaak rond in een gebied met een doorsnee van 60-80 kilometer. Tegen het einde van het mesolithicum begon men geleidelijk met het cultiveren van gewassen door het bedrijven van een primitieve vorm van tuinbouw. De belangrijkste bron voor het levensonderhoud bleef echter nog steeds het jagen en verzamelen. Tevens begon men in het late mesolithicum gebruik te maken van permanente basiskampen en de territoria van de rondtrekkende groepen werden ook kleiner, de gemiddelde doorsnee wordt voor deze periode geschat op 30-50 km. [24]

De overgang naar het neolithicum wordt gekenmerkt door de verschuiving van het jagen en verzamelen naar het bedrijven van landbouw als belangrijkste middel om het leven te onderhouden. Dit ging gepaard met het ontstaan van vaste nederzettingen en de bouw van vaste huizen die voor langere periode bewoond konden worden. De eerste echte boeren staken rond het 7e millennium v.o.j. vanuit Anatolië over naar Griekenland, vanwaar ze zich verder verspreiden. In de loop van dat millennium naar de rest van Balkan[8,9,23]. In de loop van het 6e millennium v.o.j. verspreiden ze zich naar Centraal Europa, waar ze de Lijnbandkeramiekstijl vormen, die later, zo tegen het eind van het 6e millennium v.o.j., zich verder naar het westen van Europa verspreidde. Resten van de LBK bevolking die gedateerd zijn op 5250 v.o.j. zijn bijvoorbeeld gevonden bij opgravingen tussen 1958 en 1963 bij de plaatsen Elsloo en Stein in Zuid-Limburg.

Over de rol van de mesolithische bevolking in de eerste boerengemeenschappen wordt door de deskundigen nogal eens gediscussieerd. In de begindagen van de archeologie was het idee dat de mesolithische bevolking van het gebied een minieme rol speelde bij de verspreiding van de landbouw. Tegenwoordig gaat men er vanuit dat de mesolithische bevolking toch ook een significant aandeel heeft gehad in de eerste boerengemeenschappen. Er is bijvoorbeeld geen duidelijk verschil tussen de stenen werktuigen die men in het late mesolithicum gebruikte en de werktuigen die de eerste boeren gebruikten [24]. Ook hebben isotopen studies van botten aangetoond dat significante gedeelten van de LBK bevolking immigrant waren [32]. Te samen met mesolithische ogende werktuigen die zijn gevonden zou dit kunnen betekenen dat een deel van de mesolithische bevolking is opgenomen in de gemeenschappen van de eerste boeren en dat sommige jagers-verzamelaars voor hun 'zelf' als boer zijn begonnen en eigen LBK nederzettingen hebben gevormd. Volgens Gronenberg [24] duiden de jagerartefacten die in sommige graven van LBK nederzettingen zijn gevonden hier op.

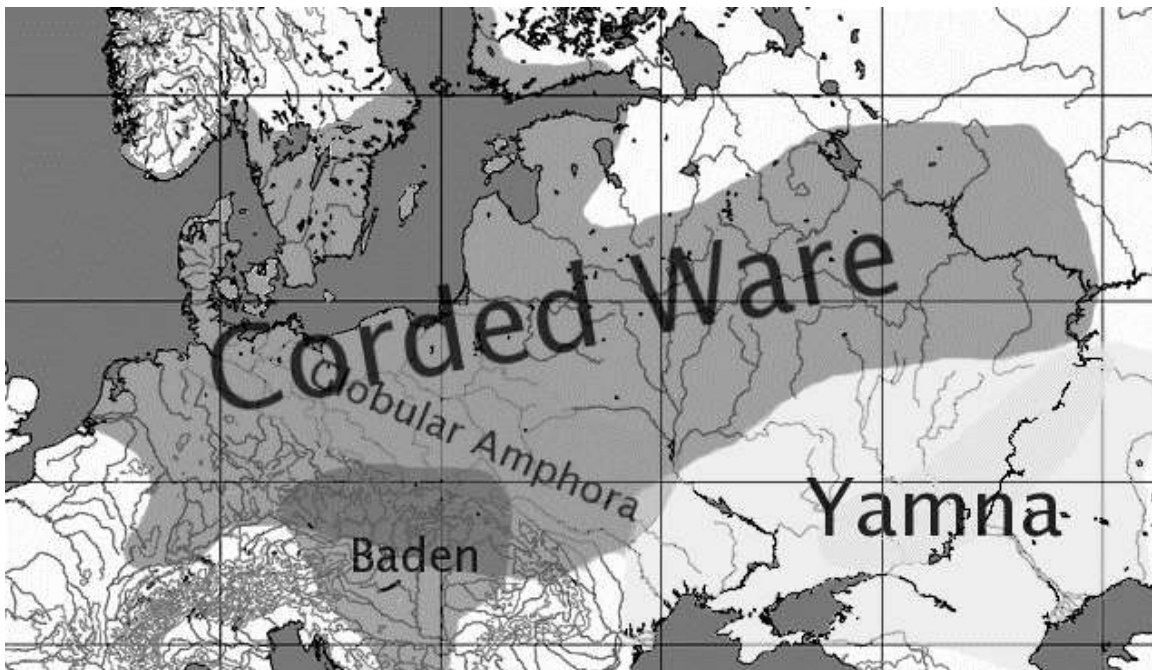
Een van de opvallende voorwerpen die vaak worden gevonden bij opgravingen van vroege LBK nederzettingen, zijn kleine beeldjes van mensen, die vaak een vrouw uitbeelden. Deze beeldjes vind men over het gehele gebied na de introductie van landbouw, van Griekenland tot aan LBK nederzetting in Nederland. De beeldjes worden opgevat als beeldjes van een vrouwelijke godin en dienen daarom geassocieerd te worden met een wijdverspreide vruchtbaarheidsgodinnen cultus [17], alhoewel over deze uitleg tegenwoordig door sommigen wordt getwijfeld [25].

Deze vrouwenbeeldjes verdwijnen relatief snel. Rond de overgang van het 6e millennium naar het 5e v. Chr. vindt men ze niet meer terug bij opgravingen van LBK nederzettingen. Ook wordt deze periode gekenmerkt door veel conflicten tussen de verschillende LBK groepen, die soms zo ver gaan als het uitroeien van elkaar.. Massagraven zijn hierbij geen uitzondering. Het karakter van de samenleving in Centraal-Europa veranderde na deze roerige periode naar één waar het lijkt of er meer nadruk ligt op een ideologie met mesolithische karakter in de agrarische gemeenschappen [24]. Gecombineerd met het feit dat de vrouwenbeeldjes ook relatief snel verdwijnen van het archeologisch record, duidt dit naar mijn mening op het feit dat de invloed van de geïmmigreerde eerste boeren op de cultuur (en dus ook taal en religie) maar beperkt was.

De eerste boeren vestigden zich voornamelijk op de hoog gelegen vruchtbare lössgronden nabij rivieren, waardoor hun verspreiding zich beperkt tot kleine enclaves. Op de lager gelegen delen leefden de mesolithische jagers en verzamelaars nog in aparte groepen door tot zo'n 3500 v.o.j. [20]. De verschijning van de eerste boeren op het Europese toneel is dus zeker niet de alles overspoelende vloed van boeren geweest, zoals door bijvoorbeeld Colin Renfrew wordt voorgesteld. De mesolithische jagers en verzamelaars maken nog steeds een belangrijk onderdeel van de totale samenleving uit. Ook recent genetisch onderzoek door Haak en collega's

[26] duidt er op dat de mesolithische jagers en verzamelaars een belangrijke rol hebben gespeeld bij de overgang naar het neolithicum. Zo zou ook zo'n 70% van de moderne mtDNA genenpoel terug te voeren zijn op de paleolithische/mesolithische bevolking [27].

De bovenstaande argumenten bekeken, is er voor mij geen aanleiding om van de grote invasie van boeren te spreken bij de overgang van het mesolithicum naar het neolithicum zoals die door Colin Renfrew wordt voorgesteld. Daarnaast beschrijft de Indo-Europese taal voor een groot gedeelte ook een laat neolithische cultuur [4]. Woorden zoals voor de voortgetrokken wagen en diens onderdelen zijn in de meeste IE talen terug te leiden tot eenzelfde bron, evenals bijvoorbeeld het woord voor ploeg(en) en juk, werktuigen die pas in enige mate gebruikt werden tijdens het late neolithicum [4]. Deze zaken vindt men pas op grote schaal terug na de zogenaamde secundaire producten revolutie, welke een complex is van aanelkaar gerelateerde economische innovaties, namelijk het gebruik van de ploeg, het gebruik van trekdieren, het berijden van het paard, melken en het gebruik van schapenwol als kleding [22].

De verspreiding van de Touwbekercultuur ('Corded Ware'), Kogelamforencultuur (Globular Amphora) en hun directe burenen, de Yamnacultuur en Badencultuur.

Nemen we nu nog eens de verspreiding van de Touwbekercultuur en het verschil daarvan met de voorgaande cultuur, de Trechterbekercultuur (TRB) in deze streken onder de loep. Deze laatste cultuur staat ook bekend als bouwers van de grote megalietstructuren, zoals de hunnebedden in Drenthe. Ook voltooidde deze cultuur de neolithizatie van Europa. Jager-verzamelaars kwamen tegen het einde van deze cultuur (± 3000 v. Chr. in centraal Europa) alleen nog voor in beperkte gebieden [20].

Over het algemeen wordt het ontstaan van de Trechterbekercultuur uitgelegd als een evolutie van de LBK cultuur én de interactie tussen de LBK-cultuur en de nog mesolithische groepen die het gebied bewoonden [20,22]. Er zijn aanwijzingen voor de ritualisatie van LBK gebruiken. Ook de bouw van grafmonumenten komt ook voor in late LBK nederzettingen [22]. De rijke, en daarom waarschijnlijk ook de machthebbende, klasse werd gevormd door de ouderen bij de LBK en TRB culturen. Als je dit vergelijkt met de Touwbekercultuur en zijn opvolger de Klokbekercultuur, zie je dat hier de machthebbende klasse werd gevormd door jeugdige mannen in de kracht van hun leven. Tevens worden in de grafheuvel van de Touwbekermensen voornamelijk mannelijke resten gevonden, dit in contrast met de voorgangers waar zowel vrouwelijke als mannelijke resten worden gevonden. Ook zijn de graven bij de Touwbekercultuur enkelvoudige graven, de TRB megalieten worden vaak gekarakteriseerd door meervoudige graven. Dit wijst op een grotere nadruk op het individu en de mannelijke lijn in de sociale verhoudingen. [22] Veel van de graven die zijn gebouwd door de Touwbekercultuur en de aan hun gerelateerde Kogelamforencultuur zijn vaak gebouwd in of over TRB grafmonumenten, waarbij het oorspronkelijke monument vaak niet gespaard werd [22,28]. Al deze veranderingen duiden naar mijn mening op een diepgaande breuk met de tradities van TRB cultuur. Daarnaast blijkt de komst van de Touwbekercultuur in Roemenië en Hongarije gepaard te gaan met een verandering in het fysieke eigenschappen van deze mensen [17], wat zou kunnen duiden op migratie.

Mijn voorkeur, na al deze argumenten in acht genomen te hebben, gaat uit naar de traditionele theorie, waarbij de Indo-Europeanisering plaats vond tijdens de verspreiding van de Touwbekercultuur in Europa, om de herkomst van de Indo-Europeanen te verklaren. De woordenschat beschrijft namelijk voornamelijk een laat neolithische economie. Tevens komt de Touwbekercultuur ook beter overeen met het patriarchale karakter van de Indo-Europese samenleving, zoals die vaak wordt beschreven [2:658 ev,4:123,29].

De PCT verklaart mijn inziens niet de grote hoeveelheid overeenkomsten tussen de woorden met een laat mesolithische en neolithische oorsprong. Tevens lijkt het me erg toevallig dat veel IE culturen de zelfde naam voor de goden hebben voor hun goden behorende bij de eerste en tweede functies als ze zijn opgesplitst lang voor het ontstaan van een duidelijk sociale hiërarchie binnen de samenleving en tevens een grote overeenkomst qua mythologie die toch doet denken aan hiërarchische godenwereld. Voor Colin Renfrews theorie zijn net zo veel bezwaren op te werpen als voor de traditionele theorie. Tevens stuit Colins Renfrews theorie op veel weerstand uit taalkundige kringen, veel van zijn argumenten aangaande taalkundig bewijs zijn overgesimplificeerd [15,16,18]. Als Mallory stelt dat migraties van volkeren in de historie zeker geen uitzondering zijn, maar dat migraties in de prehistorie bij processuele archeologen op veel weerstand stuit, heeft hij naar mijn mening gelijk in dat het eerder ligt in het niet gedocumenteerd zijn, dan dat er geen migraties geweest zijn [4:167].

Bronnen en referenties:

Bij de boeken zijn referenties in de tekst aangegeven als [boek:pagina], bijvoorbeeld [1:24] betekent De Gallische Oorlog, pagina 24.

- van Katwijk – Knapp, F.H., Caesar: De Gallische oorlog, De Nederlandse boekhandel Wereldbibliotheek, 2e druk 1982
- Gamkrelidze, T.V., Ivanov, V.V., Indo-European and the Indo-Europeans, Trends in Linguistics: Studies and Monographs 80, Mouton de Gruyter, 1995
- Green, D.H., Language and History in the Early Germanic World, Cambridge University Press, 1998.
- Mallory, J.P., In Search of the Indo-Europeans: Language, Archeology, and Myth, Thames and Hudson Ltd, 1989.
- Delorez, R., De godsdienst der Germanen, J.J. Romen & Zonen uitgevers, 1959
- De Vries, J., De Germanen, Tjeenk Willink, Haarlem 1941
- Alinei, M., Towards a generalised continuity model for Uralic and Indo-European languages, published in: The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia IV, Oulu 18.8-20.8.2000, edited by Kyösti Julku, Societas Historiae Fenno-Ugricae, Oulu 2002, pp. 9-33
- Renfrew, C., Archeology & Language; The Puzzle of Indo-European Origins, Jonathan Cape Ltd., 1987
- Renfrew, C., Time Depth, Convergence Theory, and Innovations in Proto-Indo-European: 'Old Europe' as a PIE Linguistic Area, Journ. Of Indo-European Studies 27 (1999), p. 257
- Todd, M. De Germanen, Fibula – Van Dishoeck, 1976
- Otten, M., Edda, Ambo-Olympus, 2000.
- Miller, D.A., Georges Dumézil: Theories, Critiques and Theoretical Extensions, Religion 30 (2000), p. 27-40
- Van Gilst, A., De eeuwige ordening, Aspect, 2004.
- Bloemers, J.H.F., Louwe Kooijmans, L.P., Sarfatij, H., Verleden Land, Meulenhoff Informatief, 1981.
- Stefanovich, M.R., Can Archeology and Historical Linguistics Coexist? - A Critical Review of Colin Renfrew's 'Archeology and Language – The Puzzle of Indo-European Origins', The Mankind Quarterly 30, p. 129
- Everson, M., Picture out of Focus: Colin Renfrew's 'Archeology and Language – The Puzzle of Indo-European Origins', The Mankind Quarterly 30, p. 159
- Gimbutas, M., European Prehistory: Neolithic to Iron Age, Biennial Review of Anthropology 3 (1963), p. 69-106
- Shaffer, J.G., Book review: 'Archeology and Language – The Puzzle of Indo-European Origins', Ethnohistory 37 (1990), p. 354-356
- Munro Chadwick, H., The Oak and the Thundergod, Journ. Anthr. Inst. Gr. Britain and Ireland 30 (1900), p. 22-44
- Nowak, M., The Second Phase of Neolithization in East-Central Europe, Antiquity (2001), 2000, p. 582-592
- Hagelberg, E., Recombination or mutation rate heterogeneity? Implications for Mitochondrial Eve, Trends in Genetics 19 (2003), p. 84-90
- Thomas, J., Relations of Production and Social Change in Neolithic of North-West Europe, Man 22 (1987), p. 405-430.
- Arias, P., The Origins of the Neolithic Along the Atlantic Coast of Continental Europe: A Survey, Journal of World Prehistory, Vol. 13, No. 4, 1999, p 403-466
- Gronenberg, D., A Variation on a Basic Theme: The Transition to Farming in Southern Central Europe, Journal of World Prehistory, Vol. 13, No. 2, 1999, p. 123-210
- Talalay, L.E., Rethinking the Function of Clay Figurine Legs from Neolithic Greece: An Argument by Analogy, Am. Journ. Archeology 91 (1987), p. 161-169
- Haak, W., Forster, P., Bramanti, B., Matsumara, S., Brandt, G., Tänzer, M., Villems, R., Renfrew, C., Gronenberg, D., Werner Alt, K., Burger, J., Ancient DNA from the First European Farmers in 7500-Year-Old Neolithic Sites, Science 310 (2005), p. 1016-1018
- Sykes, B., The Molecular Genetics of European Ancestry, Phil. Trans. R. Soc. Lond. 354 (1999), p. 131-139
- Holtorf, C., The Life-Histories of Megaliths in Mecklenburg-Vorpommern, World Archeology 30 (1998), p. 23-38
- Barlau, S.B., An Outline of Germanic Kinship, J. Indo-Europ. Studies 4 (1976), p. 97-130.
- Köbler, G., Germanisches Wörterbuch (1982)
- Alinei, M., Interdisciplinary and linguistic evidence for Palaeolithic continuity of Indo-European, Uralic and Altaic populations in Eurasia, with an excursus on Slavic ethnogenesis, Quaderni di semantica 26.
- Rowley-Conwy, P., Time, change and the archeology of hunter-gatherers: how original is the 'Original Affluent Society'?, in Hunter-Gatherers: An Interdisciplinary Perspective, eds.: Panter-Brick, C., Layton, R.H., Rowley-Conwy, P., Biosocial Society Symposium Series, Cambridge University Press, 2001.
- Price, T.D., Bentley, R.A., Lüning, J., Gronenborn, D., Wahl, J., Prehistoric human migration in the Linearbandkeramik of Central Europe, Antiquity 75 (2001), p. 593-603

Websites:

[W1] <http://www.ingwaz.nl/main/ingwaz.nl/artikelen/froing/froing.htm>

[W2] http://en.wikipedia.org/wiki/Germanic_languages

Appendix A: Termen

Aspirant	Uitgesproken met behulp van uitademen, dit soort klanken hebben een h-achtige klank.
Eneolithicum	De kopertijd, deze vormt de overgang van de late steentijd naar de bronstijd.
Glottisch	De uitstoot van de lucht die de klank produceert wordt snel afgebroken door de stembanden (glottis).
Laryngaal	Een klank die wordt geproduceerd in het strottenhoofd, zoals de 'h'. Laryngalen kleuren de klank van klinkers ook die in hun directe omgeving staan.
Mesolithicum	De midden steentijd, loopt in Europa van 9000 v. Chr. tot 6000 v. Chr, alhoewel dit ook plaatsafhankelijk is.
Neolithicum	De late steentijd, loopt van zo'n 6000 v. Chr. tot aan het gebruik van het koper en brons.
Paleolithicum	De vroege steentijd, over het algemeen in Europa de tijd voor 9000 v. Chr.
Stemhebbend	Een klank waarbij de stembanden gebruikt worden.